

הרב כ. פ. טכורש, תל-אביב

שביעית במדינה'

(מבוא לשאלת השמיטה בימינו)

א.

כשדנים במצוה זאת של שביעית, לפי האספקלריא של ההלכה והמציאות, אפשר לחלקה לארבע תקופות, בהשתלשלות חיינו בדברי ימי ישראל עד היום הזה. בו זכינו בעזרת אלקי ציון למדינתנו המחודשת.

התקופה הראשונה: היא תקופת הזהר והעצמה היהודית הקדומה, בישבנו במנוחה על אדמתנו, איש תחת גפנו ותאנתו, בהתנחלנו בקביעות וביציבות על אדמתנו הריבונית והעצמאית בלי פחד ומחריד. בשבת שבטינו, שבטייה בחלקיהם ובנחלותיהם, אשר נפלו להם על פי גורל, ואחרי כיבוש וחלוק. זהו מה שהגדירו חז"ל את הישיבה הזאת לירושה ראשונה בימי יהושע אשר „כל יושביה עליה“, כפי שנאמר „וקראתם דרור בארץ לכל יושביה“, ודרשו חז"ל „בזמן שכל יושביה עליה“ (ערכין ל"ב ע"ב) וכן: „בבואכם אל הארץ — ביאת כולכם“ ונוסף לזה „עד שיהא כל אחד מכיר את ארצו, ושלא יהיו מעורבין שבט בשבט, אלא כולם יושבים כתקונם“ (רמב"ם הל' שמיטה ויובל פ"י ה"ב והלכה ח').

ואז היה גם יובל נהג כפי התורה ממש, וכן השמיטות, לפי כל דיניהן והלכותיהן. כי יובל ושמיטה שניהם כרוכים זה בזה, וכאילו תאומים נולדו (והרמב"ם ג"כ כרכם ביחד בהלכות „שמיטה ויובל“) וכדברי רבי בגמרא (גיטין ל"ו) בשתי שמיטות הכתוב מדבר, אחת שמיטת קרקע ואחת שמיטת כספים, בזמן שאתה משמט קרקע אתה משמט כספים, ולפי פ"י התוס' שמטת קרקע פירושה — יובל, שהשדות חוזרות לבעליהן ושמיטת כספים, שביעית בין לחרישה וזריעה ובין לכספים. ובירושלמי (שביעית פ"י ה"ב) איתא בפירוש, תמן אמרין אפילו כמאן דאמר, מעשרות דבר תורה, מודה בשמיטה שהוא מדבריהם, דתני וזה דבר השמיטה שמוט, רבי אומר שני שמיטין הללו, שמיטה ויובל, בשעה שהיובל נהג, שמיטה נהגת דבר תורה, פסקו יובלות, שמיטה נהגת מדבריהן, וכך הם דברי הרמב"ם (הלכ' שמיטה פ"י ה"ט) „ובזמן שאין יובל נהג אינו נהג אחד מכל אלה“, חוץ משביעית והשמטת כספים בכל מקום מדבריהם, ומשמע שגם שמיטת קרקע מדבריהם, שלא בשעת היובל, ואמנם הכ"מ במקום אחר (שמיטה ויובל פ"ד הל' כ"ט) אומר בדעת הרמב"ם, שסובר דכשאין יובל נהג, אינו אלא מדבריהם יעו"ש.

* עיקרי הדברים נאמרו ביום הועד לחבר הרבנים שהוקדש לבעית השמיטה ביום

כ"ח כסלו תשי"א

והרעיון הנשגב הגלום ביובל ובשמיטה בא לידי בטוי נאמן בתקופה ראשונה זו, באשר אז היתה לנו ההודמנות לקיים בפועל ממש את הערכים הנצחיים, האלהיים, החברתיים והמוסריים הטמונים והחבויים, בשתי המצוות הללו.

היובל, שמש לגולת הכותרת של סגולת ישראל בארצו, פסגת גלוייו הרוחניים-המוסריים, והר ההר של השאיפות הנעלות והרמות של האנושות, נתוק כבלי העבדות מיחידים: „וקראתם דרור בארץ לכל יושביה“. אותה העבדות שגונתה בתורתנו בכל חריפותה, מטעם: „כי לי בני ישראל עבדים הם ולא עבדים לעבדים זה הלך זה וקנה אדון לעצמו“, אותה העבדות מתפרקת בשנת היובל, והאדם נעשה אדון לעצמו ולהיותו, ולעומת אי-שוויון המשקל של מצב הרכוש הקרקעי, הצומח מתוך בזבוז וחטא בני האדם, המצב חוזר לצורתו הטבעית -- הראשונית: „בשנת היובל הזאת תשובו איש אל אחוזתו“.

„ובזמן שהיובל נוהג, נוהג דין עבד עברי ודין בתי ערי חומה, ודין שדה חרמים ודין שדה אחוזה ומקבלין גר ותושב“ (רמב"ם ס"י מה"ל שמיטה ויובל ה"ט). וכאן בא הגלוי ההומני המתבטא בקבלת גר תושב, ושל שאר סידורי חיים קבועים, סדרי חברה מתוקנים למופת שהוזכרו ברמב"ם הנ"ל. והכל נובע מתוך השיתין של ההויה הרוחנית הלאומית, מתוך תקיעת השופר המחדיר את היראה בלב „והעברת שופר תרועה בחודש השביעי, בעשור לחודש ביום הכפורים תעבירו שופר בארצכם“, „מרה עד יוהכ"פ לא היו עבדים נפטרים לבתיהם ולא משתעבדים לאדוניהם, אלא אוכלין ושותין ושמחין ועטרותיהן בראשיהן, כיון שהגיע יום הכפורים תקעו בי"ד בשופר, נפטרו עבדים לבתיהם, ושדות חזורות לבעליהם“, והשחרור הזה מקושר ונובע מתוך קדושת יום הכפורים ומקודש הקדשים. וכדברי החנוך (מצוה של"א) „וידוע שמצות התקיעה ביום זה הוא לפרסם חירות כל עבד עברי שיצא בלא דמים, לעורר לב הבריות על הענין ולחזק נפשם ולהזהירם על המצוה כשמעם את קול השופר“.

גם מצות שמיטה גולמת בתוכה עיקרים שרשיים, ביהדות ובחברה. שנת השמיטה מהוה, שנת ההרגעה וההפסקה של הלמות החיים החילוניים, שבתה שקטה הארץ, ועל סני היקום נחתה השלוה הסנימית, החמרית והנפשית גם יחד. „שנת שבתון יהיה לארץ“ — שבת לה' וממש כמו ששבת בראשית מהוה הקומה הרוחנית של בני ישראל, ובן האדם, באשר בה מתיחדת הנפש עם האצילות והקדושה הסנימית של שבת מלכתא, כך שבת-השנה של השמיטה, אוצרת בתוכה סוד קדושת החיים הנאצלים. השואה זו של שבת הארץ לשבת בראשית מסורשת בתורת-כהנים (ריש פ' בהר) „כשם שנאמר בשבת בראשית, שבת לה' כך נאמר בשביעית שבת לה“.

השמיטה באה להבליט ענינים שונים: א) אמונה מקיפה וכוללת של בן האדם עלי אדמות, „וכי תאמרו מה נאכל בשנה השביעית, הן לא נזרע ולא נאסף את תבואתנו, וצויתי את ברכתי לכם בשנה הששית ועשת את התבואה לשלש השנים“. האמונה ביכולת ה', בבריאת העולם על ידו, כמ"ש „כי לי כל הארץ“, השעבוד כולו להקב"ה יחד עם הרכוש כדברי החנוך (במצוה ש"ז; ב) התגלמות הצדק והחסד: „והיתה שבת הארץ לכם לאכלה, לך לעבדך ולאמתך ולשכירך ולתושבך

הגרים עמך ולבהמתך ולחיה אשר בארצך תהיה כל תבואתה לאכל"; עזרה הדדית. ויחסי אהבה בין אדם למשנהו; ויתור הדדי המתבטא בהפקר השדות והיבול. למען שכולם יהנו מזה. ראה בספר „אתון דאורייתא" להגרי אנגל ז"ל (כלל י"ז): „יש בהפקר ענין מצוה מפאת ההתנדבות שמתנדב מנכסיו לכל בני אדם" יעו"ש. ומה מאד יפים דברי חז"ל (מ"ר שיר השירים) על הפסוק „הנך יפה" וז"ל: הנך יפה במצוות הבית, בחלוק תרומה ומעשרות, הנך יפה במצוות שבשדה, בלקט שכחה ופאה ומעשר עני וההפקר. ג) כן יש כאן השתוות בני האדם בחלוקת היבול מבלי הבדל שכבה ומעמד. לעני ולעשיר, לבעל הבית ולפועל גם יחד, וכפי שנאמר יפה בתוספתא (שביעית פ"ח) „מי שיש לו פירות שביעית והגיעה שעת הביעור, מחלק מהן לשכניו ולקרוביו וליודעיו, ומוציא ומניח על ביתו ואומר: אחינו בני ישראל, כל מי שצריך ליטול יבוא ויטול, וחוזר ומכניס לתוך ביתו, ואוכל והולך עד שיכלי" הכנות והישרות בין אדם לחברה, אין מסחר: „לאכלה ולא לסחורה" ואין אונאה ותרמית, אין לחץ ואין רדה „לא יגוש את רעהו ואת אחיו, כי קרא שמיטה לה" ; ד) הסתפקות במועט, בהפקר שוים כלם ומתחלקים למזון שלש סעודות כפי ההצטרפות הטבעית ההכרחית לכל בן אדם (ראה רמב"ם ה' שמיטה ויובל פ"ז הג') היו לו פירות מרובין מחלקין מזון שלוש סעודות לכל אחד ואחד. בטול האנכיות והגזירות הנפרזות, אשר עוון וחטא צפונים בקרבן; ה) ענין לאומי כללי ממדרגה ראשונה ע"י הכנסת הבראה יסודית של המשק, סדרי חיים בריאים לחברה המהווה את המדינה והלאום, והתרגלות לאורח חיים מופתי לצבור וליחיד. וכמה יפה כוונה המשנה באבות (פ"ה מ"ט) באומרה: „גלות באה לעולם על עובדי אלילים ועל גלוי עריות ועל שפיכת דמים ועל השמטת הארץ. כי על כן — גלות ושמיטה, הן שני דברים נוגדים זה את זה, שמיטה — זהו הוי חיים נורמליים, יסודיים ומקוריים אשר ממקור הקדושה והאמונה יחלכו, וגלות היא ההיפך מזה — חיינוון, השפלה ועבדות; ובעוון העבירה על השמיטה שלנו, המכילה את החיים האידיאליים הנשגבים של האדם והעם, בא הנגוד — הגלות. וכפי פי' בעל „תפארת ישראל" שם: „הוא העונש היותר קשה שיוכל להשיג להלאום שיחרב בית המקדש ושיגלו הבנים מעל שלחן אביהם ויהיו למשל ולשנינה בקרב הארץ". וז"ל „התורת כהנים" בפ' בחקותי „והארץ תעזב מהם ותרץ את שבתותיה" אמרתי להן לישראל שיהיו זורעין שש ומשמיטין לי אחת בשביל שידעו שהארץ שלי היא, והם לא עשו כך, יעמדו ויגלו ממנה והיא תשמיט מאליה, עד שתרצה לפני כל שמיטין שהיא חייבת לי לכך נאמר: „והארץ תעזב מהם". והנה חכמינו ז"ל מנו את העוון בשורת העבירות החמורות ביותר: „ע"ז גלוי עריות שפיכות דמים" (עד כדי כך! ו) ענין רוחני גדול, שהרי השנה הפנויה הזאת מעבודה המעשית, תוכל לתת פרי תנובה רוחנית לאין שעור. תגברת עצומה בשדה הרוחני המוסרי, ולמוד התורה, וכמו שהרמב"ם מציין בהל' תשובה (פ"ט ה"א) „כדי שלא נעסוק כל ימינו בדברים שהגוף צריך להן, אלא נשב פנויים ללמוד בחכמה ולעשות המצוה, כדי שנזכה לחיי העולם הבא" ושם (בהלכה ד') „ומפני זה נתאור כל ישראל, נביאיהם וחכמיהם לימות המשיח, כדי שינוחו ממלכויות שאינן מניחות להן לעסוק בתורה ובמצוות כהוגן, וימצאו להם מרגוע וירבו בחכמה כדי שיזכו לחיי העולם הבא" ונשנה עוד הפעם בהלכ' מלכים (פי"ב ה"ד). ובשמיטה ויובל

ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ וביום השביעי שבת, שלא ברא דבר. ישנה האפשרות להפנות ללמוד תורה, לתגברת העבודה הרוחנית, ולהפראת הנשמה העברית.

וכדאי לצטט דברי החנוך (מצוה פ"ד) על מהות השמטה בישראל: „משרשי המצוה לקבוע בלבינו ולצייר ציור חזק במחשבותינו ענין חידוש העולם, כי הכתיב מנוחה על עצמו למען הסיר ולעקור ולשרש מרעיוננו דבר הקדמות אשר האמינו הכופרים, ובו יהרסו כל פנותיה ויפרצו חומותיה, ובא חובה עלינו להוציא כל זמנינו יום ויום ושנה שנה עד"ו, למנות שש שנים ולשבות בשביעית, וכן לא תפרד הענין לעולם מבין עינינו תמיד, והיא כענין שאנו מונין ששת ימי השבוע: בששת ימי העבודה, יום מנוחה, לכן צוה ב"ה להפקיר כ"מ שתוציא הארץ בשנה זו, מלבד השביתה בה, שיזכור האדם כי הארץ שמוציאה אלו הפירות בכל שנה ושנה, לא בכחה וסגולתה, כי יש לה אדון על אדוניה, וכשהוא חפץ הוא מצווה עליה, להפקירם ועוד יש תועלת נמצא בדבר, לקנות בזה מדת הותרנות, כי אין נדיב כנותן בלי תקוה על הגמול, ועוד יש תועלת אחר נמצא בזה, שיוסיף האדם בטחון בשי"ת כי כל המוציא בלבבו לתת ולהפקיר לעולם כל גדולי קרקעותיו ונחלת אבותיו הגדלים בכל שנה אחת ומלומד בכך הוא וכל המשפחות כל ימיו, לא תחזק בו לעולם מדת הכילות הרבה ולא מיעוט הבטחון“.

ובתומים (סי' ס"ז סק"א) המדבר במעלת השמיטה: „ובארץ חמדה: אשר תמיד בשנת שש לשמיטה היה הברכה מצויה בגדולי הארץ על הספקה לשלש שנים, וכאשר נסמכה ליובל על ארבע שנים והתמיד הענין תמיד במתכוון בשנת שש לשמיטה, לא הקדים ולא האחיר כלל, עד שיכירו וידעו כל, כי לא בא במקרה וכי וידעו כל העם, כי ה' בקרב ישראל לברך את עמו ולקדשם במצוותיו, ומה עצומה מצוה זו, וטעם יש בה, וע"י ידע איש הישראלי אשר ימינו כצל על הארץ וגרים ככל אבותיו אריסי בתי אבות ולה' הארץ ומלוואה. וידע כי לא שלימות אנושי, לעסוק בקבוץ הקנינים ולאסוף חמרים חמרים, יצבור, ולא ידע מי אספם, כי יראה כי שבתה הארץ שבת לה, ויד הכל שוה בארץ, אשר עיני ה' בה: תמיד וכי ומצוה זו גרמה לישראל שלא נשתקעו יותר מדאי בעסק משא ומתן ולהרבות בסחורה כאניות סוחר ולבלות בו זמן יום ולילה כהגויים אשר על פני האדמה וכי כי בהגיע תור השמיטה, ישמט הנושה ויצא נקי מכל חובה, וא"כ היה חובה להחזיק במדת ההסתפקות כראוי ונאות וכי" וראה הקדמת הרב קוק, זצ"ל ב„שבת הארץ“.

הבאתי את הציטטים הללו למען הערכת חשיבותה ומהותה של שביעית, שתעמד לנו לעד, שלא תשכח מאתנו.

ב.

התקופה השנייה: מתחילה, בה בשעה שגלה שבט ראובן ושבט גד וחצי שבט מנשה, שאז בטלו היובלות וכדברי הברייתא (ערכין ל"ב ע"ב) דתניא: משגלו שבט ראובן ושבט גד וחצי שבט המנשה, בטלו יובלות שנאמר „וקראתם דרור בארץ לכל יושביה בזמן שכל יושביה עליה ולא בזמן שגלו מקצתן, יכול היו עליה והן מעורבין שבט בנימין ביהודה ושבט יהודה בבנימין יהא יובל נוהג,

חלמוד לומר לכל יושביה, בזמן שיושביה כתקונן ולא בזמן שהן מעורבין" והובא ברמב"ם הנ"ל (בפ"י מהלכ' שמיטה ה"ח) ואז קיימו השמיטה ודיניהם מדבריהם, ומה שמנו אז יובלות הוא, כדי לקדש שמיטין ולקיימן מדבריהם, וזהו דעת כמעט רוב הפוסקים, חוץ מר"ת (גיטין ל"ו ע"א ד"ה בזמן) האומר דבבית שני כן נהוג יובל, ומה שאמרו בגמרא כאן, מנו יובלות לקדש שמיטין ומשמע דיובל לא נהג, היינו למאי דס"ד מעיקרא דלא חזרו עשרת השבטים שגלו, ולא היו בגלות בכל אלא שני שבטים, וכשעלו בבית שני לא היו כל יושביה עליה, אבל במסקנא דאמרינן דירמיהו החזירן ויאשיהו מלך עליהן (ראה ערכין ד' ל"ג) ונמצא דהיו שם מ"ב שבטים, ואע"ג שלא עלו כלם חשוב כל יושביה. ולפי שיטה זו אומר הגרא"י קוק ז"ל ב"שבת הארץ" (מבוא סעיף י"א) שלא דוקא בבית שני נהגו שמיטה מן התורה, אלא אף אחרי החורבן, "כל זמן שהיה קבוע בארץ ישראל בי"ד גדול ומנו יובלות, והיה קבוץ גדול של ישראל קרוב לכמה שהיה בזמן בית שני, היתה גם אז שביעית נהגת מן התורה" יעו"ש. אולם, כפי שאמרנו רבים מהראשונים חולקים על ר"ת בזה, אלא ששמיטה בתקופה הזאת היתה מדבריהם.

ומתוך זה שהיה מדבריהם, נהגו קולות בהרבה דברים. ואם כי "שכל מה שתקנו רבנן כעין דאורייתא תיקון", וחכמים עשו חיזוק לדבריהם יותר משל תורה, בכל זאת מצאנו שהקלו, כגון: מקום שיש הפסד, וכדברי הגמרא במועד קטן (דף ב' ע"ב), במקום פסידא שרו רבנן אף בשביעית, לרבי הסובר דשביעית בזמן הזה דרבנן. ראה רש"י שם: "ורבי הוא דאמר מדרבנן ומילתא דפסידא שרו רבנן. ובשביעית (פ"ה מ"י): משקין שדה אורי, והטעם משום דאי לא משקהו יפסד לגמרי, להכי התירו השקאה מד"ס, דמקום פסידא לא גזרו רבנן. וכן התירו לזרוע בשביעית מפני הארנונא לפי דברי הגמרא (סנהדרין כ"ו ע"א) משרבו האנסין, ומאי ניהו ארנונא ופירש"י, מס שגובה המלך מן התבואות כך וכך כורין מן השדה לשנה, כדמכרין ר' ינאי, פוקו וזרעו בשביעית משום ארנונא, ובתוס' ד"ה משרבו האנסים, מקשים ומשום ארנונא התירו לחרוש ולזרוע דהוי איסורא דאורייתא? וי"ל דמיירי בשביעית בזמן הזה דרבנן.

ואמנם עיקר היסוד של ההבדל בין שביעית דאורייתא ודרבנן מונח בתנאי "בזמן שהיובל נהג" ואין הבדל בין בפני הבית לשלא בפני הבית, וכדברי הרמב"ם (פ"י ה"ח משמיטה ויובל) בזמן שהיובל נהג בארץ נהג בחו"ל, שנאמר יובל היא, בכל מקום בין בפני הבית ובין שלא בפני הבית. אולם מצאנו הבדל בין בית המקדש קיים ללא קיים, בענין תוספת שביעית, שבזמן חורבן הבית, מותרים בעבודת קרקע עד ר"ה, וכדאיתא בתוספתא (בפ"א משביעית) רבי גמליאל ובית דינו התקינו שיהיו מותרים בעבודת הקרקע עד ר"ה ומובא ברמב"ם (הלכ' שמיטה ויובל פ"ג ה"א).

[ויש לציין את המצוה של ספירת שמיטה ויובל, כאמור ברמב"ם (פ"י הא' משמיטה ויובל) "מצות עשה לספור שבע שנים ולקדש שנת החמישים, שנאמר וספרת לך שבע שבתות שנים וגו' וקדשתם את שנת החמישים, ושתי מצוות אלה מסורין לבי"ד הגדול לבד" (וראה תוס' כתובות ע"ב ע"א ד"ה וספרה, דבזמן המקדש "בית הדין היו מברכין על מצוות מנין שמיטות ויובלות, וע' תוס' מנחות

(ס"ה ע"ב ד"ה וספרתם) ומשמע שגם בתקופה זו מצוה למנות שמיטין ויובלות אם רק ישנו בי"ד הגדול.

איברא, שהרמב"ם בספר המצוות (מצוה ק"מ) אחרי שאומר, הוא שצונו למנות השנים שבע שבע עד שנת היובל מוסיף המלים: „אחר שנכבש את הארץ והתגברנו בה". אולם יתכן, שכוונתו לציין, על התחלת המנין שהתחילו למנות מיום שנכבשה הארץ לפנינו, והתגברנו עליה, ובאמת מצוות ספירת היובל והשביעית נמשכה כסדרה, והיתה קיימת גם בתקופה זו, אם רק היה קיים בי"ד הגדול, בכדי שלא להשתכח תורת שמיטה, וכך הם דברי הרמב"ם (בהלכ' שמיטה ויובל הנ"ל) הכותב: ומאימתי התחילו למנות, מאחר י"ד שנה משנכנסו לארץ].

ג.

התקופה השלישית: ראשיתה של התקופה הזאת נעוצה עם התחלת נצנוץ היישוב בארץ בימי הב"י והשאלה הראשונה התעוררה על פירות שגדלו בקרקע של עכו"ם, אם יש עליהם קדושת שביעית, שהב"י פסק שפירות של גוי לא חלה עליהם קדושת שביעית (אבק רוכל סי' כ"ד וכסף משנה הל' שמיטה ויובל פ"ד הכ"ט). נחלקו עליו המבי"ט (ח"א סימנים י"א כ"א ח"ג סי' מ"ה) וכן המהרי"ט (ח"א סימן מ"ג) והוכיחו בראיות מהגמרא ומהרמב"ם, שאף שהקרקע עודנה ביד הנכרי, אין קנינו מועיל להפקיעה מקדושתו.

דבר זה, שמש יסוד להיתר המכירה בזמנים המאוחרים, עם התפתחות היישוב החקלאי בהתפתחות החיים בא"י, הנמוק העקרי לחדור לבעיה זו ולחפש דרכי היתר עבודה בשנת השמיטה היה, החיים הקשים של האכרים, הכורמים והיוגבים, עם סכנת חורבן היישוב, שהראה את נבטיו וגרעיניו הראשונים, אשר אם יקבלו עליהם את חומרת השמיטה בשלמותה, מוט יתמוטט המשק העברי, וגאוני הדור שבזמנים הללו, טרחו ועמלו למצוא צד היתר של הפקעה מקדושת שביעית ע"י מכירה לנכרי.

יסודות ההיתר העקריים שמשו: שרוב הפוסקים סוברים כרבי, ששמיטה בזמן הזה הוא רק מדרבנן, בין לענין קדושת הפירות ובין לענין איסור עבודת הארץ, ובהם: הריטב"א (גטין ל"ו) הרשב"א בתשובותיו (סי' תשע"ה) הסמ"ג (עשין קמ"ח) הסמ"ק (סימן רנ"ח) הטוש"ע (סי' של"א) החנוך (מצוה פ"ד), וכן גדולי האחרונים כגון „פאת השלחן" (ראה סימן כ"ג, ס"ק כ"ג) „שאלת דוד" (חידושי שביעית) הגר"י אנגל ז"ל בקונטרסו „שביעית בזמן הזה" וכן מרא דארעא דישראל, הגר"י קוק ז"ל בספרו „שבת הארץ" במבוא, וראה בס' „תורת יהונתן" ממהר"י מביליסטוק ז"ל, שמביא להקת ראשונים ואחרונים ששביעית בזמן הזה דרבנן, ומוכיח שגם התוס' סוברים כך עי"ש (פ"א סעיף ז') וראה „אבני נזר" יר"ד ח"ב (סי' תנ"ח), וכדאי גם לצטט מדברי הספר „אמת ליעקב" (ח"א) מהרב יעקב שאלתיאל ניניו ז"ל, בסוף קונטרס „שפת אמת" ותשובה הראשונה ממהרי"ט אלגוני ז"ל, שגם מתורת הנגלה וגם מתורת הנסתר „שביעית בזמן הזה דרבנן" וזה תוכן התשובה „בענין כוונות בשביעית בזמן הזה, וכותב שתגה"צ ר' שלום שרבי זצ"ל, נפטר בשנת השביעית, שעוון הדור גרם לו, לכוון הכוונות של האר"י הקדוש ז"ל נגד דעתו, שלא כוון בכל שנה של שביעית,

זנתבקש בישיבה של מעלה. והענין הוא דכבר נודע, כי סוגיין דעלמא בשביעית בזה"ו באיסור עבודת הארץ נמי מדרבנן, כמו שעלתה הסכמת רוב הפוסקים רובא דרובא, כמ"ש הטור (בריש ה' תרומות) וכן העלה מהור"ל-נ"ח ז"ל (בסימן קמ"ג) בקונטרס השמיטה, וכתב שם, "דלא יש פוסק גדול וקטן דיסבור דהוי דאורייתא" וכ"כ החנוך בפ' משפטים ובהר"ש וכ"כ מהרשד"ם ז"ל: בח' יור"ד וכ"כ מהורי"ט ז"ל (בח"ב סימן נ"ב) והמבי"ט (ח"ב סימן ס"ד), והגם דמין כ"מ מהלכ' שמיטה, נראה דדעתו נוטה לומר דסברת הרמב"ם ז"ל הוא, דאף בזמן הזה הוא מן החורה, הנה מלבד דדבריו תמוהים, כמו שעמדו עליו המפרשים, ביותר תימא היא, דהוא עצמו בב"י נראה דמשווה כוונת הרמב"ם ז"ל לדעת הטור, דהוא מדרבנן, ומהרי"מ ז"ל בסימן הנ"ל כתב משם בעל התרומות שהביא משם הרמב"ם ז"ל, דס"ל שהוא מרבנן, ומהרי"קו ז"ל בביאורו על הרמב"ם בה"ש, העלה דדעת הרמב"ם גם כן דהוא מדרבנן ומצא כדברי הרמב"ם, כתב יד דהוא מדרבנן יער"ש (הומצא לי על ידי ידידי הרה"ג כמהורא"ו ורנר שליט"א מטבריה).

לא כל כך בנקל הועבר בחיים דבר היתר המכירה הזאת, התנגדו לה מתחלה גאוני ירושלים כגון: מהרי"ד דיסקין, ר"ש סלנט, האדר"ת ועוד, (וראה גם בקונטרס "הלכה מבוררת", לר' טוב' רוזנטל ז"ל, הדן בענין שביעית) ואף לאחר ההיתר המפורש של ארבעת גאוני פולין וליטה, ה"ה: ר' יהושע מקוטנא, ר' שמואל מוהליבר מביליסטוק, ר' שמואל זינוויל קלפשיש מוארשה, ורי"א ספקטור מקובנה בשנת תרמ"ח, לא הסכימו להם. אמנם בהשתלשלות הזמן בשנת תרנ"ו הסכימו גם גאוני ירושלים לפי היתר המכירה המנוסח: ע"י הגאון ר' נפתלי הירץ ז"ל, האב"ד דיפו.

יש שוני בתוכן ההיתר בין גאוני פולין וליטה, ובין ההיתר של הגאון ד' נפתלי הירץ ז"ל. הראשונים התירו למכור למשך שנתיים לגוי, כלומר: קנין זמני, והאחרון השכיל ומצא תקנה אחרת: למכור לנכרי את האילנות עם שיעור הקרקע הצריך ליניקתם, ע"מ לקוץ את האילנות ולפנות את העפר ולהעבירם לקרקע הנכרי, שבאופן כזה, אף אם הנכרי אינו מקיים כלל את התנאי ואינו קוצץ מ"מ האילנות והקרקע, שמהם יונקים האילנות, הרי הם של הנכרי קנין זמני למשך של שנתיים ולא יותר, וגם ניצולים בהמצאה זו מחשש איסור מכירת שדות לנכרים בא"י, כי אף אם נאמר שלענין איסור לא תחנם, אין המכירה לזמן חשובה, אלא הוי כשכירות, מ"מ הרי גם השכרת שדות לנכרים בא"י אסרו רבנן, משא"כ במכירה ע"מ לקוץ, הרי מבואר בש"ס דבאופן כזה לא אסרו חכמים, וראה באריכות בספר "הוראות שעה" להגר"י הלוי שליט"א אב"ד בת"א ויפו, שמביא גם חליפות מכתבים שבין הגרנ"ה והאדר"ת, וראה נוסחאות של שטרי המכירה, בספר "מעדני ארץ" להרה"ג מהרש"ז אוירבך שליט"א מירושלם, (בסימן א' אות ז' ועוד) ולבסוף התמזגו שתי הנוסחאות ביחד.

ואמנם, חששות רבות התעוררו בקשר עם היתר המכירה הזו: (א) אם אין כאן הלאו ד"לא תחנם" בהפקעתנו את הקרקעות על שם הגוי; (ב) אם גם במכירה לזמן מהני קנין נכרי להפקיע את הפירות מקדושתו; (ג) אם אין כאן היש של הערמה; (ד) אם יש תוקף וערך לפי חוקי המלכות למכירה הזאת

שתהיה בכחה להפקיע קדושת שביעית; ה) אם ישנה כאן סמיכת הדעת, הזקוקה לכל קנין וקנין, בשעה שהמכירה הזאת לא נרשמה בטאבו. ו) האם אין איסור בעבודה בארץ, אף ע"י הפקעה, מטעם העשה של „ושבתה הארץ“, כמו שביתת בהמתו בשבת?

כל החששות הללו סולקו והוקהו ע"י הרבנים הגאונים הנ"ל, ביחוד ע"י הגאון ר' יוסף אנגל, בספרו „שביעית בזמן הזה“ ומרן הרב הראשי כמהרי"א קוק זצ"ל בספרו „שבת הארץ“ במבוא ובקונטרס אחרון שם.

בנוגע להחשש של לא תחנם, מיעץ הגרא"י קוק ז"ל לבחור בגוי שכבר יש לו קרקע בא"י, אע"ג שיש לומר שאם יקנה ממנו ישראל הקרקע הקודמת, אז הלא תצא החניה מתחת ידו, ונמצא אז שבקרקע זו הנמכרת לו כעת, נתנה לו חניה בקרקע, מ"מ עכשיו אין כאן חניה שהרי כבר יש לו מקודם, והוא מקושר לא"י בלא"ה ע"י הקרקע שיש לו מכבר („שבת הארץ“ סי' י"ב). והגאון ר' יוסף אנגל מביא תוס' עירובין (ס"ב ע"ב ד"ה יפה) דכיון דהמכירה רק להתיר איסור שבת, לא חשוב מקח זממכר בשבת, א"כ ה"נ, כאן דהמכירה גופא הוא רק להפקיע איסור שביעית ליתא משום חניה (אוצרות יוסף „שביעית בזמן הזה“ ד' נ'). ו„בישועת מלכ" (סימן נ"ה) להגאון מקוטנא ז"ל, מסיר את חשש הנ"ל לפי טעם מיוחד, שאעפ"י שאסור ליתן ולמכור קרקע בא"י, כיון שהוא לטובת הישוב, פשיטא דאין כאן איסור של „לא תחנם“. אולם הגאון רי"א מקובנה, נטה להסיר את החשש בהסתמך על הנמוק של מכירה בזמן, ודבר זה שולל את ה„לא תחנם“. וכן הוסיף הגאון הנ"ל בקונטרסו לשביעית, שיש לסדר את המכירה לישמעאל דוקא, ובוזה ננצל מאיסור „לא תחנם“, לפי דעת המחבר (יור"ד סי' קכ"ה) דגוי שאינו עובד אלילים כגון: הישמעאלים, אין מגען ביין אוסר, אלא בשתיה ולא בהנאה, הרי אינו כעכ"ם גמור. וראה בט"ז שם (סק"ד) כגון ישמעאלים ויליף לה מגר תושב, יעו"ש, וראה תשובתו של מהר"מ לפידות ז"ל מראסיין ב„המליץ“ (שנת תרמ"ט), ואם כי, בספר „תורת יהונתן“ להר"י מביליסטוק (פרק שמיני סעיף נ"ט) מפסק בזה ע"ש באריכות. בכל זאת, עמד על זה בכל תוקף הגרא"י מקובנה בתשובתו לבעל המתבר הזה שהובאה בסוף הספר יעו"ש. החשש השני אם מכירה לזמן מועילה, גם הוא תוקן בהתירו של הגר"ה מיפא, שהרי האילנות ומקום יניקתם הם של הנכרי לעולם, ורק לאחר שנת השמיטה, חוזרים ולוקחים ממנו בתורה, כמו במכירת חמץ, וראה בס' „מעדני ארץ“ (סימן א' אותיות ט"ר-י"ח) שמפלפל בזה, וראה גם בספר „שמן המור“ (חלק יו"ד סי' ד') המתיר למכור לנכרי לזמן יעו"ש.

ובנוגע לחשש הערמה וסמיכת הדעת, סובר הגרא"י קוק ז"ל שמצאנו לפעמים שהתירוה גם במילי דאורייתא, ובירושלמי (ביצה פ"ג ה"ד) אמרו, שכדי לחוס על נכסיהן של ישראל, מותר להערים, ובמקום של הכרח גדול כנדון דידן, בשאלת השביעית, כפי המצב של עכשיו, ראוי לפי זה להקל, וכן לענין „סמכא דעתיה“ מחלק בין מקרקעי ובין מטלטלי, דדוקא במקרקעי, אין קנין בדלא סמכא דעתיה, אבל בקנין מטלטלין מהני, אע"ג דלא סמכא דעתיה, ומנמק את זה („שבת הארץ“ במבא סי' י"ג), וכן מוסיף: „דמקום שעושה

קנין לשם עסק, ודאי עיקר כוונתו הוא קיום העסק, וכל שעיקר הקנין הוא להפקיע האיסור, וקנין כזה גמר המקנה להקנות והקונה לקנות, שפיר סמכא דעתיה" יעו"ש. ועל החשש של עבירת העשה של ו"שבתה הארץ": הנה דעת ה"מנחת חנוך" (מצוה קי"ב) בפשיטות, שיש כאן ביטול מצות עשה של שביתת הארץ, כשעושה הנכרי עבודת הקרקע, והגר"מ קליערס ז"ל רבה של טבריה, בספרו "תורת הארץ" (ח"א פ"ו) מבסס את זה בראיות ברורות, אולם, מרן הגרא"י קוק סותר דבריו, ומחזיק בראיותיו, שעיקר המצוה היא, רק שיהודים לא יעסקו בעבודת הקרקע בשביעית, ודייק בדברי הרמב"ם ב"ספר המצוות" (מצוה קל"ה) "שצונו לשבות מעבודת הארץ" היינו שאנחנו נהיה השובתים, ואם היה דעתו, שהאיסור הוא על עבודת הארץ בכלל, ועל ביטול השביתה שלה, היה ראוי לכתוב, שנצטוונו שתשבות הארץ מהעבודה, יעו"ש ("שבת הארץ" קונטרס אחרון סימן א') ואמנם כן דעת המבי"ט (ח"ב ס"ד) ובנו המהרי"ט (ח"ב נ"ב).

וכן בנוגע לחשש של אי-תוקף המכירה, לפי החוק האזרחי, נתעורר הדבר בעצם גם בקשר עם מכירת החמץ, (ראה חתם סופר א"ח קי"ג) ובעל "שערי דעה" (ח"א סי' ה') כתב, שדוקא לא למכור את החמץ ע"י הנוטריון, ונמוקו עמו, שאם מכר בקנין המועיל, עפ"י דין תורה, לא איכפת לנו, אם אינו מועיל בדיניהם, אבל אם אנו באים רק מתוך דיניהם, אנו צריכים שיהיו גם פרטי הדברים בדיניהם, והרי בדיניהם אין זו אלא הערמה, וראה "לאור הלכה" להגרש"י ז"ל שליט"א (צד 83).

מלבד אלה יסודות ההיתר, יש לצרף עוד אילו סניפים לחזק את ההיתר (א) במה שהזכרנו לעיל, שהתירו בעבודה בשביעית משום ארנונא, כלומר: מס המלך, ואם נפרש את הירושלמי "מפני חיי נפש" מפאת דוחק ולחץ (ראה תוס' סנהדרין כ"ו ד"ה משרבו) וכפירושו של הגר"י אנגל שביעית בזמן הזה (ד' מ"ה) הרי ישנה שאלת פרנסת אלפי משפחות, ואם יצטרכו לשבות, אזי זה יגרום לחורבן היישוב, כי דבר שא"א שיעמדו, שיהיו שנה שלימה בלי פרנסה, וגם בשמינית עד שיגדל החדש ("שביעית בזמן הזה" להגר"י אנגל ז"ל ד' מ"ט) ; (ב) הספק במנין השמיטות והיובלות לפי הפלוגתא בין הרמב"ם והגאונים, וראה בשרית מבי"ט (ח"א סי' כ"א) הכותב וז"ל: ואתר מעט שנים, נולד בין החכמים מחלוקת על שנת השמיטה איזוהו, ואפשר, כי על זה רפו ידיהם מלנהוג איסור בפירות שביעית של עכר"ם דשביעית בזמן הזה דרבנן, והוי ספיקא דרבנן איזה שהוא, ולקולא עי"ש. ואם כי, המבי"ט סתר את זה בקבעו דק"ל כהרמב"ם במנין השנים, מ"מ גם בטור (יו"ד סי' של"א) הוזכר ספק זה, וכן בחו"מ (סי' ס"ז) סעיף ג' בהגה: "דבשאלת השמיטה נפל מחלוקת", ומכל מקום בתור סניף וסעד להיתר יכולים לצרף (וראה "שביעית בזמן הזה" להגר"י אנגל ז"ל ד' מ"ח) ; ועוד מוסיפים ומחזקים את ההיתר, שהרי ישנן שיטות, ששביעית בזמן הזה גם מדרבנן אינה נוהגת כגון דעת הרז"ה המובא בספר התרומות (שער מ"ה) דאין שביעית נוהגת בזמן הזה, אלא מתוך מדת חסידות, וכן דעת הראב"ד המובאה ברמב"ן ורשב"א בגיטין (פ' השולח) דרק כשנוהג יובל מדרבנן נוהגת גם שביעית מדרבנן, משא"כ עתה, באין היובל נוהג כלל, אפילו מדרבנן, גם שביעית לא נהגה כלל אפילו מדרבנן, לא בעבודת קרקע ולא בשמיטת כספים, וכן דעת המאירי

בגיטין שנדפס מחדש (בשנת תש"ג) ובשורת הרשב"ש (סימן ת"ח) כתב, שבשיטת זו סוברים: הבה"ג, ר"י אברצלוני הנשיא, ר' בן יקיר ובעל העיטור. ובכל זאת ההיתר הזה מסוייג בסייגים: (א) לעבוד ע"י גוי, (ב) לעבוד ע"י יהודים, רק במלאכות דרבנן, (ג) המכירה לישמעאל. לפי דעת הגרי"א מקובנה ז"ל, (ד) כל עצם ההיתר של המכירה לזה, ניתן רק בתור הוראת שעה, ואת זה מדגיש הגרא"י קוק ז"ל בהרבה מקומות (ראה במבוא ל"שבת הארץ" בסופו) ובמקום אחר, מבליט את הרצון העז לקיום השביעית בכל פרטיה ודקדוקיה באומרו: "אנו מחוייבים להתאמץ בכל כחנו לסבב פני הדברים, שסוף סוף תהיה שבת הארץ זקבעת בכל קדושתה על אדמת הקודש" (אגרות ראייה עמוד ש"ל).

וכדאי לציין דברי הגרא"י אנגל בקשר להיתר זה, "ואם ישאל השואל, דהא מאי דמתירינן, רק מפני הדחק הגדול, אם תהיה שנה שביעית בלי פרנסה, והרי הכתוב הזכיר הדחק הזה באומרו: "וכי תאמרו מה נאכל בשנה השביעית, זהבטיח הכתוב: "וצויתי את ברכתי ועשת את התבואה לשלש השנים", לזה אומר, כי מה שמפורש בתורה, הנה הוא ממילא חוק בטבע הבריאה, שהיתה כולה רק בתורה הקדושה, ואולם, הרי הכתוב הבטיח רק על הזמן היות שביעית מן התורה, וישנה הקדושה בארץ, משא"כ עתה דהוא רק זכר לשביעית, ורק נוהגין מנהג שביעית, שלא להשתכח תורת שביעית, ע"ז אין עוד הבטחת התורה מפורשת, וכל ברכת הארץ הכתובה במקומות רבות, הרי פסקה אחר החורבן כמבואר בבלי זירושלמי (אוצרות יוסף, "שביעית בזמן הזה" ד' נ"א) וראה בסמ"ע (חר"מ סי' ס"ז) שכ' בהדיא ככה.

ג.

והנה, כל זה דברנו בענין ההיתר של המכירה לגוי, אולם יש עוד היתר אשר יצאו בו הגאונים הנצי"ב מולוזין בספרו "משיב דבר" (סימן נ') והגרי"י אנגל בספרו "אוצרות יוסף" "שביעית בזמן הזה", וכמעט שניהם מתנבאים בסגנון אחד והוא: להפקיר את השדות בפני שלשה ומותר יהיה לנכרי לעבד בהם, זאולי בשעת הדחק, יכול ישראל לבדו לעבוד בשדות הללו, ושני הגאונים יוצאים מתוך ההנחה, כדי לא לסכן את הישוב מתוך הוכרת האדמות ונטישתן, בשנת השביעית.

יסודות ההיתר של הגאונים הנ"ל הם: לפי הירושלמי (פאה פ"א ה"ז) המביא פסוק מיוחד ששביעית נוהגת בהקדש, הרי שאלמלא הריבוי הזה לא היתה שביעית נוהגת בהקדש, ולפי התוס' פסחים (ד' ד' ד"ה דאורייתא) דבכל מקום שנתמעט הקדש, נתמעט גם הפקר, ועל הפקר הרי אין רבוי מיוחד, יוצא לפי זה, שאין חלה שביעית על אדמת הפקר, וכן מסתמכים על הפסוק "והיתה שבת הארץ לכם לאכלה" דחל קדושת שביעית על הארץ, לכם ולא לאחרים, א"כ בקרקע הפקר ג"כ לא הוי לכם.

ועוד מוסיפים, דכי היכא שיש קנין לעכרים להפקיע איסור שביעית, דבעינן שדה ישראל, ה"נ הפקר גם כן מפקיע, דהא אינו דישראל וכו', דבעינן שדך וכרמך, והפקר אינו שדך, ונשענים ג"כ על דברי התוס' מנחות (פ"ד ע"א ד"ה שומרי) דכתבו, דקצירך ונוזירך דשביעית, ממעט הקדש, וא"כ י"ל דממעט הפקר, וכן מביאים עוד ראיות יע"ש.

ובשאלה זו נגעו בעל „מנחת חנוך” (מצוה שכ”ט) הכותב: „ואפשר לומר דגם שדה של הפקר אינו חייב בשביעית מחמת המיעוט הזה לכם וכן שדך כמו חמץ, ועי’ פ’ ראשית הגז לענין שותפות וצ”ע.”

וכן מרן הגרא”י קוק ז”ל בספרו „שבת הארץ” (פ”א ה”ג) כותב: „דבשדה של הפקר, יש להסתפק אם יש בו דין שביעית, ובקונטרס אחרון (אות ד’) מבאר את סיבת הספק יעו”ש, וראה בס’ „תורת הארץ” (פ”ז סעיף מ’) המאריך בזה, ומפסק מאד בצדקת ההיתר ע”י הפקר יעו”ש.

והנה גם בהיתר הפקר זה ישנם חששות שונים: (א) הפקר צריך להיות בפני שלשה; (ב) אולי לא יפקיר יפה יפה אלא בהסתיגויות והרי צריך להיות הפקר גמור בין לעניים ובין לעשירים, בין לאדם ובין לבהמה ובין ליהודים בין לגוים, (ראה ירושלמי פאה פ”ו ה”א); (ג) שמא יזכה אח”כ בהפקר זה בשעת העבודה, ואף לדברי הרמב”ם (נדריים פ”ב הי”ד) דהפקר הוא כנדר ואסור לחזור בו, אבל לענין זכיה בהפקר דינו ככל אדם, שאם קדם וזכה בו קנהו (ראה ברמב”ם שם וטוחו”מ סי’ רע”ג); (ד) יש חשש של הערמה בהפקר כזה.

אולם יש להחליט וגם להסיר את החששות הללו מתוך הנמוקים הבאים: (א) בענין הפקר בפני שלשה, אין כאן כל מניעה, לפי דברי התוס’ (פסחים ד’ ע”ב ד”ה מדאורייתא וכן בב”מ ל’ ע”ב ד”ה אפקרה) דמדאורייתא אין צריך שלשה בהפקר, (וראה נדריים ד’ מ”ה) ועל אחת כמה, בשביעית בזמן הזה שהיא רק מדרבנן; (ב) יש למצוא מקומות שאפילו שאינו הפקר גמור, רק בהסתייגות מה, גם כן נקרא הפקר, שהרי לפי דברי ר’ יוחנן בירושלמי שם גם כשהפקיר רק לישראל ולא לגוי או לבהמה הוא הפקר, (וראה טורי אבן ר”ה ט”ו ע”א ד”ה פטורה). ולדוגמא נוספת, ראה תוספות (ב”ק ד’ כ’ ע”ב ד”ה אפקורי מפקיר להו) שאומרים: „לא לגמרי, דא”כ אפילו מה שנהנית לא משלם, אלא מתיאש מהם, שסבור שיתקלקל מחמת שרבים דורסים עליהם, עד שלא יבאו לידי מה שנהנית”, הרי אנו פוצאים גדר הפקר לא שלם, וכיוצא בזה. (ועי’ הערני ידידי הגדול הגר”ש ברוט שליט”א); (ג) בענין זכיה בחזרה, מיעץ הגר”י אנגל בספרו הנ”ל, שהמפקירים שיעבדו בשדות, יתכוונו בשעת הזריעה והעבודה, בפירוש שלא לזכות בשדה. כי אם לא כן, אסור כפי דברי הירושלמי (מעשרות פ”א ה”א) ר’ זעירא וכו’ הזורע שדה הפקר חייב במעשרות, ר’ יונה מפיך לישנא בזכה בשדה הפקר ובגידוליהם. יעו”ש „ובמתכוון שלא לזכות ודאי דאין זוכין על כרחין והוי כעבודה בשל עכר”ם דשרי” [וראה בענין זה ב”תורת הארץ” (פ”ח בסעיפים ד’ י”ד כ”ג). שמביא סמיכות לדבר, שאינו יכול לזכות מהפקר בפירות שביעית עי”ש ואין כאן המקום להאריך]; (ד) ולענין הערמה, ג”כ אין כאן בית מיהוש, לפי המובא בירושלמי (שביעית פ”ט ה”ד) אתי שאיל לר’ יאשיה, א”ל חמי לך תלתא רחמין, ואפקרה קומיהון כו’, ועוד שם, כד תיחמון ריגלא צלילא, תיהוון מפקין לשוקא, ומפקירין ליה וחורין חזין ביה יעו”ש ומכאן משמע שאין לחשוש להערמה, וכדלקמן.

ויותר מזה אומר הגאון ר’ יוסף אנגל ז”ל, די”ל דאין צריכים להפקיר כלל, וכהך דשבת (ד’ י”ח ע”ב) לענין שביחת כלים, דאמר גיגית ונר וקדירה ושפוד מ”ט שרו ב”ש, דמפקר להו אפקורי, ומבואר שם בחידושי הרשב”א, דאפילו אינו

מפקיר, מ"מ לב בי"ד מתנה עליהן שיהיו הפקר עי"ש. וא"כ גם כאן, לענין שביעת שדהו בשביעית, ג"כ יש לומר דלב בי"ד מתנה עליהן, שיהיו הפקרה, אלא שהצריך את זה לעיון נוסף («אוצרות יוסף», «שביעית בזמן» הזה עמוד 100) ויכולים להסתייע לזה מדברי התוס' (ב"מ ד' ל' ע"ב ד"ה אפקרה), «התם אנן סהדי דמפקיר להו בלבו, שלא יעשה איסור שביעת כלים», א"כ ה"נ לגבי שביעית מפקיר ליה בלב שלם, כדי שלא יעבור על איסור שביעית, והבן.

ואין צריך להוסיף, שדרך זו של הפקרה אמורה רק לפי מה שאמרי' שביעית בזמן הזה דרבנן, או מותרת הערמה זה, ובאמת מסיק הגר"י אנגל מירושלמי הנ"ל המתיר בהערמת הפקרה, שסובר שביעית בזמן הזה מדרבנן יעו"ש.

והנה על נושא זה של הפקרה בשביעית סובבו הדיונים בימי העיון של חבר הרבנים לענין שנת השמיטה הקרבה והולכת בשנת תשי"ב, והחומר הממוצה מתפרסם בקבץ זה. והנני רק לציין הצעתו של ידידי הדגול הרב ר' שאול ישראלי שליט"א, רבה של כפר הרא"ה, להתיר עבודה בשדה הפקר ע"י שלוחי בי"ד, כי ע"י שלוחי בי"ד שיקבלו אח"כ את הפירות ויחלקום לכל, אין בזה הבלטת בעלות, ובאופן זה, אין המצוות עשה של ו"שבתה הארץ". ומכיוון שבאדמת הפקרה אין הל"ת קיים בכה"ג, שזה ע"י שליחי בי"ד, אין שום אסור כלל, והדבר צריך הכרע.

כן יש לדון לפי זה, באדמת הקק"ל, שהם נכסי הצבור אם נוהג שמיטה, והגר"מ קליערס בספרו «תורת הארץ» (פ"ז סעיף מ"א) מביא בשם הרה"ג מהור"פ אפשטיין שנסתפק אם נוהג שביעית ביערות ובמדברות יעו"ש, [שוב מצאתי שנסתפק בזה מהר"י חגיז בספרו הלכות קטנות (ח"ב סי' רל"ז) וע"י בס' «הדרש והעיון» (ויקרא סי' רס"ז)] וכן דן ממילא בענין שדה של ציבור אם נוהג שם שביעית (סעיף מ"ב), ומקור הפסק, דבעינן שתהא הקרקע מיוחדת לאחד, בבחינת שדך ולא לציבור, וגם הדבר הזה טעון עיון יעו"ש, ובאתי רק לעורר לשם הצגת השאלה בכללה. והנה התקופה הזאת שאנו מדברים עליה כוללת עם התפתחות היישוב בימי המנדט עד לתקומת המדינה.

ד.

התקופה הרביעית: בה אנו חיים, ברצות ה' דרכי אומה, זכינו לעצמאות ולריבונות מדינית, מה שלא זכו עשרות דורות, זוהי תקופת זהר ויפעה, תקופה ששנתה את פני חיינו, ומהוה מפנה היסטורי עצום בתהליך חיינו. והשאלה נשאלת. האם השנוי ההיסטורי העצום שהתחולל לעינינו, הביא אתו גם מפנה בשטח ההלכה במצוות התלויות בארץ בכלל, ובמצוות השמיטה בפרט? קשה למצוא באופן יסודי והחלטי שנוי-מה, בקשר לתקופה הקודמת בשטח ההלכה, שהיא פסקנית ולא יודעת חזיונות או הגות לב, אלא בכל זאת, צריכים לנסות לשנות פני המציאות והשגרה, שנקטנו בעיקר בתקופתנו הלישית, לפי הגדרתנו ביחס לקולות שהקלנו בשביעית, ובכל אופן הדבר צריך בירור. והייתי אומר שתקופתנו זו עומדת אולי במעלה יותר גדולה מתקופת ימי עזרא, שהרי אז לא היתה ריבונות שלמה, כאמור בגמרא «עד יעבר עמך ה' זו ביאה ראשונה, עד יעבר, עם זו קנית, זו ביאה שניה, מכאן אמרו חכמים ראויים היו

ישראל ליעשות להם נס (ברש"י לבוא ביד רמה) בימי עזרא כדרך שנעשה להם נס בימי יהושע בן נון אלא שגרם החטא (ברכות ד' ע"א) "ולא הלכו אלא ברשות כורש וכל ימי מלכות פרס נשתעבדו לכורש ולדריוש האחרון" (רש"י שם). וכהיום הזה, הלא אנו חיים בתקופה של שחרור גמור, העליה היא חפשית והשערים פתוחים, ואין לנו ב"ה שום מפריע מן החוץ, הרי שתקופתנו במעלה יתירה, מתקופת עזרא, והגדרה זו מפורשת בירושלמי (פ"ו משביעית ה"א) "והטיבך והרבך מאבותיך, אבותיך פטורים היו ונתחייבו, ואתם פטורים הייתם ונתחייבתם, אבותיכם לא היו עליהם עול מלכות, ואתם אעפ"י שיש עליכם עול מלכות וכו' הרי שיש הבדל בין ירושה ראשונה (יהושע) לשניה (עזרא) במהותה ובעצמותה, וירושתנו אנו, וכן כבושנו אנו החדש, שאין לנו ב"ה עול מלכות זרה, הרי זו דומה לכיבוש יהושע, ולכל הפחות ירושה מעולה וחשובה כירושת עזרא.

ואם נדון לפי דעת ר"ת המובא לעיל, הסובר שבתקופת בית שני היה נהוג יובל ושמיטה מדאורייתא, מתוך זה לפי מה שאמרינן דירמיהו החזירם ויאשיה מלך עליהם, נמצא דהיו שם מי"ב שבטים, ואעפ"י שלא עלו כולם חשוב כל יושביה הרי אם בימי עזרא, שמספר העולים הגיע לאיזו עשרות אלפי יהודים כך, בתקופה זו שזכינו מיום קום המדינה לעליית חצי מליון יהודים מכל קצוי העולם, ועוד ידנו נטויה להעלות כהנה וכהנה, בודאי שיש להעריך את זה, ואעפ"י שלהלכה נקוט שלא חשוב כ"כל יושביה עליה", בכל זאת זהו מפנה לאומי כביר, מה שלא זכינו אפילו בימי עזרא, וממילא יש לעיין לצדד להחזיר את עטרת הקדושה בקיום המצוה ליושנה, וכקדם קדמתה.

ועלה על רעיוני, שמה שאמרים "ביאת כולכם", או "כל יושביה עליה" לאו דוקא שיבואו כולם ממ"ש, אלא רק אם ישנה האפשרות לבוא בכוח, ואפילו לא בסועל ג"כ נקרא ביאת כולכם, בבחינת "דבר הראוי לבילה אין בילה מעכבת ב". תדע, האם אפילו בתקופת הזהר של חיינו, בימי שלמה היו כל היהודים בארץ? הלא תמיד היו הרבה יהודים מסורים בכל קצוי העולם, אפילו בזמן שבית המקדש היה קיים, בתקופת עצמאותנו המדינית המוחלטת. אלא, עצם הריבונות של מדינתנו והאפשרות הממשית לעליה בלתי מוגבלת היא יכולה להביא לביאת כלכם או אפילו רוב לפי הכלל של רובו ככולו, כפי שכבר עמדו האחרונים להוכיח את זה, ממה שדרשי חז"ל הכלל: "שאינו רוב הצבור יכולים לעמוד בה" מהפסוק: "ואותי אתם קובעים הגוי כולו: אי איכא גוי כולו אין, אי לא לא" (ע"ז ל"ו ע"ב) וראה בט"ז (א"ח סימן ש"ס סק"א) ש"לכולכם" מובנו לרובכם יע"ש.

וא"כ איפוא כהיום הזה, בשעה שהשערים נפתחים ללא סייג וגדר, ורבבות זורמים לארץ מכל קצוי עולם, ולפנינו קבוץ גלויות בממדים גדולים, א"כ זהו "ביאת כלכם בכח" ואנו צריכים להתקרב לאותה שעה גדולה של כל או רוב קיבוצי הגלויות לארצנו, וממילא צריכים להעמיס עלינו את המצוות התלויות בארץ הקשורות בקדושת הארץ, בתקופתנו הנהדרה הזאת.

ושמחתי מאד שמצאתי אח"כ סמוכין לרעיון-חידוש זה, בדברי אחד מגדולי הקדמונים, הלא הוא הרדב"ז ז"ל (ש"ת רדב"ז "יקר תפארת" תרומות פ"ג) ז"ל "ראיתי מי שכתב דלא הועילה קדושת עזרא, כיון שלא באו כלם למסרע אלא מדבריהם, אבל כל ימי הבית עשו כדין תורה, תרומות ומעשרות ושמטין ומנו

יובלות, כי היו מצפים תדיר בביאתם, אבל אחר החורבן נתיאשו מביאתם, ונשארו חיובים מדבריהם לבד בזמן הזה, זהו דעת הרמב"ם ז"ל יעו"ש. והרי הדברים קל וחומר, אם רק לצפיה תדיר לביאתם הרי זה בגדר „בבואכם“ לחייב את קיום המצות הנ"ל, הרי עכשיו שאנו רואים לפנינו ולעינינו קבוץ גלויות ברבת אנפין, הרי שיש לחשבו על צורת ביאת כולכם, ואם כי הרדב"ז בעצמו מהסס בדברי „יש אומרים“ הנ"ל, אבל מידי חידוש לא נסיק, ויש על זה לכל הפחות מקום לדון, ומשנה לא זה ממקומה... והנה מסתבר, כמו כן להשוות ולדמות את תקופתנו אנו לתקופת החשמונאים. הלא עברנו בימינו אנו, מלחמה לחיים ולמות ממש, כמו החשמונאים בשעתם, וארצנו שוחררה ברצוה"ש, מכף הזדים והאויבים שהשתרעו עלינו בשצף קצף ובחימה גדולה. ראינו בעינינו נסים גלויים גדולים ונצחנו עליהם, ונמסרו „רבים ביד מעטים“ כמו אז, וכפי דעת הגאון ר' יעקב עמדין בספרו „מור וקציעה“ (סימן ש"ו) הרי בכיבוש החשמונאים חלה בו קדושה שניה (וראה „תבואת הארץ“ הוצ' לינץ פ"א עמוד נ"ה שמהסס בזה). וידידי הגרמ"י טביומי שליט"א בספרו „ארץ טובה“ (סימן נ"ה) רוצה להוכיח מדברי הרמב"ם (פ"ה ה"ו ממלכים) שכל מה שכבשו מלכי החשמונאים הרי זה כמו שכבשו עולי בבל, שהרי כך הם דברי הרמב"ם שם „על הארצות שכובשין ישראל במלך עפ"י בי"ד, הרי"ז כבוש רבים, והרי הוא כא"י שכבש יהושע לכל דבר, והם החשמונאים עשו עפ"י בי"ד ודעת הנשיא, שדינו כמו מלך, וכן מבואר לדעת הכ"מ (בפ"ד משמיטה) דגם מה שהחזיקו מלכי חשמונאים היה הדין כמו שהחזיקו עולי בבל, ואז בתקופה ההיא היתה שמיטה נוהגת, ולא עוד אלא שגם היובל נוהג אז, כפי דברי הרמב"ן והר"ן (גיטין ל"ו ע"א) שהביאו מספר בן גוריון הכהן, שאמר שנתקדש היובל בימי אחד ממלכי החשמונאים יעו"ש. [וראה בתולדות ישראל לר' זאב יעבץ ז"ל (ח"ד עמוד 102) הכותב שגם בימי מלחמה, בעת מצור בבית צור בתקופת החשמונאים נהגו שמיטה, למרות הסבל הרב שסבלו „ויאכל כל העם את מותר תבואת השנה הששית, וילך הלחם הלוך וחסור, הלוך ותום, ויחזק הרעב בבית צור הנצורה“. וכן שם (דף 167) במלחמת יוחנן כהן גדול בתלמי רוצח אביו אשר נלחמו בעדו גם היונים, שמרו את השמיטה]. וכן אנחנו ב"ה במצב דומה לתקופה של אז, ואולי יותר מזה (מלבד ההבדל שאין לנו סנהדרין ובי"ד הגדול) הרי שהקדושה צריכה לחול על מדינתנו, לקיים את המצוות התלויות בארץ ובתוכן השמיטה (ראה גם מה שכתב מרן הגרא"י קוק ז"ל בספרו „משפט כהן“ הלכ' מלכים סי' קמ"ד אות כ"ב) על הדימוי בין תקופת גאולתנו, לבין תקופת החשמונאים, ודעתו „שאותם שהוסמכו בעמדתם לכתחילה בשביל האומה בהנהגתה הכללית גם הארצית כמלכי בית החשמונאים וגם נשיאיהם, פשיטא דלא גריעי מראשי גלויות שבבבל וכו' יעו"ש).

ויותר מזה, הלא גם בתקופות יותר מאוחרות נהגה שמיטה. בימי המשנה בודאי נהגה שמיטה, שהרי הוסדרו ע"י רבי מסדר המשניות, דיני שביעית במס' מיוחדת, וגם אח"כ בימי האמוראים נהגה שמיטה, שהרי אנו מוצאים שמדברים חז"ל על חשודים על שביעית, הרי משמע שהיתה נהוגה שמיטה למעשה, ולדוגמא ראה (סנהדרין כ"ד ע"ב) במשנה ואלו הן הפטולין וכו', „סותרי שביעית“

ובגמרא שם (כ"ו ע"א). „חזייה לההוא גברא דקא כריב אמר להן כהן וחורש וכו', תו חזיה להאי גברא דהוא כסח בכרמי, אמר להן כהן וזמר וכו', הרי גם בתקופה שאין מלך וסנהדרין נהגה שביעית לכה"פ מדרבנן, על אחת כמה וכמה בימינו אלה, בתקופת אתחלתא דגאולה.

גם יש לקחת בחשבון שמבחינת מעמדנו כהיום, הרי נפלו בכלל כמה מצדדי ההיתר של מכירה לנכרי כגון: הטעם של ארנונא ומס למלך, ואם כפירוש השני על הירושלמי מפני „חיי נפש" ו"א חיי נפש ממש, מפני שמושיבים אלה המפגרים בתשלומי המסים בבתי הסוהר, ומסכנים את נפשותיהם (ראה תוס' סנהדרין כ"ו ע"א, ד"ה משרבו) הרי לאשרנו הטעם הזה נופל, והנמוק הזה, הלא היה משמש לאחד החשובים והיסודיים בהיתר המכירה.

ונעימים עלינו דברי מרן הגרא"י קוק ממצדדי היתר המכירה ובונה הכותב: (בשבת הארץ סימן י' במבוא): „בכל זאת לדינא, אין שום נ"מ בזה להורות היתר לבטל מצוות שמטיה מישראל בא"י, לא מיבעי, אם נאמר שיש כאן איסור דרבנן, הרי חמורין דברי סופרים כדברי תורה, ויותר מדברי תורה, לפעמים, ואפילו לדעת הרז"ה וסיעתו המקילים לגמרי, לא נפקא מידי, שהרי הנהיגו ישראל עצמם בא"י לקיים מצות שביעית גם בשמיטת קרקע מקדם קדמותה, וחלילה להורות היתר בזה לבטל מכללות עם ה' השבים לאה"ק את המצוה הקדושה והחביבה הזאת, ביחוד לעת כזאת שחדת היא לנו ב"ה לזכות, בקיום המצוות התלויות בארץ, במדה מרובה מעת אשר החל רוח ה' לפעם בלב פזורי ישראל, לשא עין ולב לארץ חמדה לרצות את אבניה ולחונן את עפרה. לשדד עמקיה ולעבוד את אדמתה באהבה ובתבה יתירה". ואם או, כשהעליה זרמה בממדיה המצומצמים, כתב כך, על אחת כמה וכמה, לוא זכה האיש הגדול וענק הרוח הזה, לראות במו עיניו את תקומת המדינה, בודאי היה עומד על הצורך בקיום השמיטה. בקצור, אנו צריכים לשאוף ולחתור לקיים את השמיטה באיזו צורה שהיא, יותר ויותר, יודעים אנו אמנם את המצב שבו נמצאת המדינה בהיאכחותה עם המשבר הכלכלי והמשקי הזקוק לעדוד ולתמיכה, ואין לך שעת הדחק גדולה מזו, אבל בכל זאת, צריכים להשתדל דוקא עם ראשית צעדי המדינה, שתוכתר ותועטר בכתר של תורה, ובקיום מצוותיה, ואתן מצוות השמיטה למען יעמדו לדורות רבים, ואם לא בשלמותה, לכל הפחות במדה נכרת ובולטת.

והנה הציע פעם ידידי הרב ר' ש"י זיין, להוביר חלקת אדמה בכל משק, למען שישמר זכר השמיטה, ואמנם כבר קדמו בזה הרב הגאון „ישא ברכה" בספרו, והגרי" הלוי בספרו „הוראת שעה" בהקדמתו. אולם לדעתי, זה לא מספיק, צריכים להרגיש את השמיטה לאו דוקא בחלקה אחת, רק בכל ההיקף הדרוש, ולמצוא עצה, איך להגיע לאט לאט, לקיום המצוה מדרגה לדרגה עד מצויה הגמור.

ועוד נקודה חשובה. אם דברנו לעיל לדמות תקופה זו לתקופת עזרא ואולי עוד יותר מזה, הרי שצריכים לקבל עלינו את מצוות השמיטה כמו בימי עזרא, ככתוב בספר נחמיה (יר"ד ל' ל"ג) „מחזיקים על אחיהם, אדיריהם ובאים בא"ל ושבועה ללכת בתורת האלקים אשר נתנה ביד משה עבד האלקים, ולשמור ולעשות את כל מצוות ה' אדננו ומשפטיו וחקיו וגו' ונטש את השנה השביעית ומשא כל יד".

ובאמת, זהו שימש יסוד להגאון מבריסק ז"ל „בבית הלוי“ ששביעית בזמן הזה דאורייתא. אפילו אם נאמר, שמפני שאין היובל נוהג, אין שביעית נוהגת מן התורה, מכל מקום שביעית נוהגת מן התורה, אפילו בזמן הזה מטעם קבלת האלה והשבועה בימי עזרא. וזה מחייב אותנו, וכיון שהקדושה השניה לא בטלה הרי שלא נשתנה בזה מאומה מאז. (וראה בירושלמי שביעית פ"ו ה"א, אר"א מאליהן קבלו עליהן את המעשרות. מה טעם, בכל זאת אנו כורתים אמנה וכותבים ועל החתום שרינו לוינו וגו', וכן בתוספות יבמות ד' פ"ב ע"ב ד"ה ירושת ראשונה, וכן בר"ש (בפ"ו ה"א משביעית) שמתוך זה קבלו עליהם מאז, גם אנו חייבים במעשרות יעו"ש). ואם כי, הגרא"י קוק בספרו „שבת הארץ“ (במבוא סי' ח') חולק עליו ודוחה דבר זה מטעמים שונים, ואחד מהם, שעזרא לא יכול לחייב באלה ובשבועה לדורות העתידים, אבל בכל זאת, חייבים אנו בשעה זו ובתקופה הזאת, שאנו חיים בה, להתחזק בתורת ה', יותר ויותר, ולקבל עלינו עול מצוות ביתר שאת ועוז, וגם את דבר השמיטה, ככתוב לעיל: „ונטש את השנה השביעית“, למען שישמש ליסוד ומסד למדינתנו בראשית צעדיה, ואח"כ ממילא — גם בהתפתחותה, ולשלבה במצוות התורה בהקיפן המלא, שהלא זהו עצם תפקידנו ומגמתנו — להשליט את התורה בחיינו המתחדשים!

ועוד זאת, אנו מוצאים, שנאמרה ליהושע כובש הארץ הברכה של „חוק ואמץ“ בשתי מסבות, אחת על עצם הכיבוש, ושניה, על קבלת התורה וחזוקה בחיים, ויש השפעת גומלין ביניהן: „חוק ואמץ“ כי אתה תנחיל את העם הזה את הארץ אשר נשבעתי לאבותם לתת להם, ולהלן: „רק חוק ואמץ מאד, לשמור ולעשות ככל התורה אשר צוך משה עבדי, אל תסור ממנו ימין ושמאל“ (יהושע א' ו'ז'). ושר צבא ה' הוכיח את יהושע כובש הארץ על ביטול תורה: אמש ביטלתם תמיד של בין הערבים ועכשיו ביטלתם תלמוד תורה“ (ראה עירובין ס"ג וברש"י שם), מכל זה אנו רואים, שבמיוחד בימי כבוש ופתוח, אנו צריכים להזהר על למוד התורה וקיומה.

וכהיום הזה, שאנו עסוקים בכיבוש הארץ ובפיתוחה ודאי וודאי שאנו צריכים ללכת בעקבות הצו הזה, להתחזק יחד עם זה, בביסוס יסודות התורה במדינתנו היקרה, ולקבל עלינו מצות שמיטה בכל תוקף ועוז.

ועוד זאת, נזכור נא גם את הנקודה התורנית הרוחנית לכשלעצמה. בשנת השמיטה יכולים להשתמש בה לעבודה תורנית ענפה בממדים גדולים, ולנצל את הזמן הפנוי ללמוד התורה ונכסי הרוח של האומה, כפי שהצבענו לעיל על זה, מתוך דברי הרמב"ם בהלכ' תשובה ומלכים. ליסוד שעורים לתורה, ואפילו ירחי דכלה, אשר המשתתפים בהם ימלאו כריסם בש"ס ובפוסקים, ובשאר למודי תורה. שנה זאת תשפיע מרוחה על כל השנים, כי הלא יודעים אנו שהעבודה במשק ובחקלאות מטרידה את האדם, וגוזלתו ומנתקתו מלמוד התורה, וכמו שמצינו בגמרא „א"ל רבא לרבנן במטותא מינייכו ביומי ניסן וביומי תשרי לא תתחזי קמאי, כי היכא דלא תיטרדו במזונייכו כולה שתא“ (ברכות לה' ע"ב) כי בחדשים הללו היו עסוקים בעבודת האדמה, וכן „חזי נחמן חקלאה“ ופירש"י שם: „אינו בקי בדינין“ (כתובות ע"ט ע"א). מכל הלין משמע שעבודה החקלאית מגרעה ומפריעה

ללמוד התורה, ויש והעבודה הזאת בולעת ממש את כל הנית האדם. ושמירה שמיטה כהלכתה, תגביר את למוד התורה והרבצתה, תפריח ותשגשג את ידיעת התורה ותכניס רוח חיים וחיי נשמות, במחנה העובדים. וראה ב"משיב דבר" להגאון הנצי"ב ז"ל (סימן ר') המעורר באריכות על דבר לימוד התורה בשמיטה, ומציע בשעתו למנות מגידי שער מיוחדים במושבים ובכפרים בארץ, בשנת השמיטה, למען שילמדו ויעסקו בשעות הפנויות.

אין אני קובע מסמרות בנדון זה, דבר זה נתון לדיון מיוחד בחבר הרבנים שלנו, ובאשור המסקנות הסופיות ע"י הרבנות הראשית לישראל. אנו רק סקרנו מבחינה הלכותית ועיונית, על פני כל השטח של מצות השמיטה בכלל, וביחוד בשעה זו, עם הצגת הבעיה בשלמותה כמות שהיא מצטיירת לפנינו. ויהי רצון שנמצא לה פתרון מתאים לפי ההלכה ודעת התורה בארץ התורה, למען קיום המצוה הזאת, ולפי הרעיונות הנאצלים, החברותיים והמוסריים הכרוכים בעקבותיה כפי שצייננו לעיל, ונזכה בקרוב לקיים את השמיטות והיובלות כימי קדם קדמתה, וכימי עולם וכשנים קדמוניות.